

ISSN 2415-8828
ICV 2016: 56.87

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

1 (11) 2018

ISSN 2415-8828
ICV 2016: 56.87

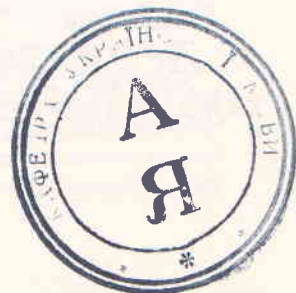
Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 1 (11)

Умань
ВПЦ «Візаві»
2018

УДК 8(082)

Ф 54

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 10 від 24 квітня 2018 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Зелінська Оксана, д-р філол. н., доц. (гол. ред.) (Україна);
Архангельська Алла, д-р філол. н., проф. (Чехія);
Гладкий Юрай, канд. філол. н., доц. (Словаччина);
Гут Наталія, канд. філол. н., доц. (Україна);
Денисюк Василь, канд. філол. н., доц. (відп. секретар) (Україна);
Задоя Кіра, канд. філол. н. (Німеччина);
Золтан Андраш, д-р філол. н., проф. (Угорщина);
Коваль Валентина, д-р пед. н., проф. (Україна);
Коваль Володимир, д-р філол. н., проф. (Білорусь);
Кучеренко Ірина, д-р пед. н., доц. (Україна);
Лопушан Тетяна, канд. філол. н., доц. (Україна);
Мамчур Лідія, д-р пед. н., проф. (Україна);
Мозер Міхаель, д-р філол. н., проф. (Австрія);
Мокієнко Валерій, д-р філол. н., проф. (Росія);
Рембішевська Дорота, д-р філол. н., проф. (Польща);
Розгон Валентина, канд. філол. н., доц. (Україна);
Тимко-Дітко Оксана, д-р філол. н., проф. (Хорватія);
Тищенко Тетяна, канд. філол. н., доц. (заст. гол. ред.) (Україна);
Цимбал Наталія, канд. філол. н., проф. (Україна);
Чайковський Кшиштоф, д-р філол. н., проф. (Польща);
Яковлевич-Радунович Анна, д-р філол. н., доц. (Сербія).

Ф 54 Філологічний часопис : науковий журнал. О. Зелінська (гол. ред.). Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. Вип. 1 (11). 174 с.

УДК 8(082)
ISSN 2415-8828 (Print)

Адреса редколегії: 20308, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 28, к. 304, кафедра української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тел.: +380(4744)3-78-96; e-mail: dvv2812@ukr.net.

Засновник

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 21683-1583Р від 24.11.2015 р.

УДК 811.1

СЕМАН

У
комуніка
мови доз
граматич
спілкуван
модально
модальни
спонуканн
Пр
плані. Від
дозвіл, пр
Кл
комунікац

Vin
in official
Ma
interpretin
three conc
content, re
their comp
(pursuing
expressive
addressee
liability).
Wa
modern U
morpholog
category i
the hortati

© Вікторія М.

Mitic, K. Tabulose Zeit? Von wegen. Gut, dass es sie gibt. *Welt*. [Digitale Quelle]. URL: <https://www.welt.de/vermischtes/article137675944/Tabulose-Zeit-Von-wegen-Gut-dass-es-sie-gibt.html> (abgerufen am 11.04.2018).

Schröder, H. (2003). Tabu. [In:] *Handbuch Interkulturelle Germanistik*. Stuttgart, S. 307–315.

Schwarz, P. Was man in Deutschland NICHT sagen darf. *Zeit online*. [Digitale Quelle]. URL: <http://www.zeit.de/2010/16/Tabus-in-Deutschland> (abgerufen am 10.04.2018).

Tabu-Thema Depression: Gerade Männer wollen es oft nicht wahrhaben. *Focus online*. [Digitale Quelle]. URL: https://www.focus.de/gesundheit/ratgeber/depression/gesundheits-die-unheimliche-krankheit-depressionen-bleiben-unterschaetzt_id_6895341.html (abgerufen am 08.04.2018).

Türcke, C. Tabu. *Zeit online*. [Digitale Quelle]. URL: <http://www.zeit.de/1994/36/tabu> (abgerufen am 07.04.2018).

Ullmann, S. (1962). *Semantics. An introduction to the science of meaning*. Oxford, 278 p.

Wolff, J. Ich rate keinem Fußballer, sich zu outen. *Welt*. [Digitale Quelle]. URL: <https://www.welt.de/sport/fussball/article10768249/Ich-rate-keinem-Fussballer-sich-zu-outen.html> (abgerufen am 07.04.2018).

Zöllner, N. (1997). *Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch*. Frankfurt am Main, 444 S.

Маковский, М. (2008). *Феномен ТАБУ в традициях и в языке индоевропейцев: Сущность – формы – развитие*. Москва, 280 с.

Москвин, В. (2010). *Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка*. Москва, 264 с.

Щербатых, Ю. (2003). *Психология страха: популярная энциклопедия*. Москва, 512 с.

Подано до редакції 11.04.2018 року

Прийнято до друку 11.05.2018 року

УДК 398.8=811.161.2

<https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2018.142249>

МАНІФЕСТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПРАЦЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Ольга Молодичук

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

e-mail: moa2608@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9074-3697

Статтю присвячено вивченню мовних засобів репрезентації концепту «праця» в українських народних жнивварських піснях. Зроблено висновки про те, що специфіка мовного оформлення жнивварських пісень продиктована світоглядом українців, які послуговуються різними лексичними засобами для номінації дій, осіб, знарядь праці та ін. Багато із зафіксованих лексем ужито в різних словотвірних варіантах, які засвідчують ставлення українців до праці.

Ключові слова: лінгвофольклористика; українські народні пісні; жнивварські пісні; фольклорний текст; фольклорна картина світу; лексика; словотвірний засіб; концепт.

Molodychuk Olha. Manifestation of the labor concept in Ukrainian folk songs.

The article is devoted to the study of linguistic means which represent the labor concept in Ukrainian folk harvest songs. Labor is one of the most important factors in the life of Ukrainians, which was embodied in the linguistic semantics and natives' communicative activities of the Ukrainian language and culture. It was enshrined in the verbal manifestation of various aspects of the relevant fragment of their cognitive sphere. The analysis of the empirical base shows that the study of concepts is always relevant, because there is no single definition that would take into account all its parametric features. The purpose of this article is to identify conceptual features and to clarify the features of verbal representation of the labor concept in Ukrainian folk songs. The core of the labor concept includes the conceptual signs of the 'action', 'subject', 'implement', 'object', to the periphery – 'place', 'time', 'result', 'quantitative parameters', 'socio-ethical parameters'. Each conceptual characteristic can form the inner paradigm. Most of the representatives of the labor concept are included in several conceptual features, confirming the dynamic nature of the concept. It is concluded that the particularity of the linguistic design of the harvest songs is presented by the worldview of Ukrainians, who use different lexical means for the nomination of actions, people, implements, etc. The small number of language units of neutral semantics, denoting labor such as (deal, work, to do) are included in the harvest songs. Attention is drawn to the fact that many of the fixed lexemes are used in various word-formation variants, which testify to the attitude of Ukrainians towards labor.

Keywords: Folk Linguistics; Ukrainian folk songs; harvest songs; folk text; folk picture of the world; vocabulary; word formation means; concept.

Українська лінгвофольклористика хоч і має давні традиції, закладені О. Потебнею, усе ж залишається молодією наукою. Звертає на себе увагу той факт, що основним джерелом для з'ясування багатьох питань лінгвофольклористики залишаються традиційні малі жанри: прислів'я, приказки, казки, балади. Лінгвальній специфіці українських народних пісень, зокрема жнивварських, приділено недостатньо уваги. Безумовно, дослідження мовних засобів оформлення жнивварських пісень дозволить визначити обсяг культурної інформації, закладеної в них, а також розширити відомості про особливості мовного оформлення фрагментів української фольклорної картини світу загалом. Оскільки фольклорні концепти вербалізовані текстами, створеними давно, фольклорна картина світу, по-перше, кумулює інформацію про традиційні уявлення народу про навколишній світ, а по-друге, дозволяє простежити динаміку розвитку мовних засобів (як лексико-фразеологічних, так і словотвірних), що безпосередньо репрезентують ставлення українців різних епох до праці й людини праці.

Сучасна україністика має у своєму арсеналі наукові розвідки, у яких на матеріалі прислів'їв і приказок з'ясовано специфіку репрезентації концепту «праця». Зокрема, В. Калько зазначила, що «концепт “Труд”, представлений в українських пареміях, віддзеркалює етнічну специфіку поглядів на трудову діяльність, характеризує її як основний пріоритет, життєву необхідність. У прислів'ях і приказках, що містять семантичну ознаку “ставлення до праці”, закономірно відтворено систему цінностей українського етносу. Домінування позитивного ставлення до праці, готовність багато, продуктивно і якісно працювати, відображені в пареміях, можна пояснити розумінням роботи як основної цінності соціуму, осмисленням її творчої сили. Водночас в деяких прислів'ях і приказках труд кваліфікований негативно, що мотивовано невідповідною платою, шкідливістю для здоров'я тощо» [Калько 2010, с. 384].

Концепт «праця» на матеріалі фразеологічного багатства української мови дослідила Л. Щербачук, яка зазначила, що «для українського концепту

ПРАЦЯ, як складного, соціально зумовленого концепту, характерні декілька когнітивних пластів, репрезентантами яких виступають ФО», зокрема когнітивні пласти «процес трудової діяльності», «зряддя праці», «час трудової діяльності», «характеристика трудової діяльності», «ставлення до праці», «результативність праці» [Щербачук 2011, с. 525–526].

Т. П'ятковська на матеріалі паремій проаналізувала концепти української концептосфери – праця, воля, доля, свій/чужий – у зв'язку з рисами характеру українців – працелюбністю, волелюбністю, фаталізмом, індивідуалізмом. Застосування кількісно-статистичного методу підтвердило значущість концепту «праця», що фігурує у 89 досліджених пареміях. Репрезентований концепт «праця» трьома лексико-семантичними групами: «необхідність праці», «важкість праці», «лінощі» [П'ятковська 2014, с. 95].

М. Бобро на матеріалі лексикографічних праць ХХ ст., що кодифікують лексико-фразеологічне багатство української мови, з'ясувала аксіологічну параметризацію концепту «праця». Дослідниця дійшла логічного висновку: «робота в українській мовній картині світу сприймається як необхідна умова життя. Для оцінної параметризації концепту використовуються різні образи, значна частина яких містить архетипові символи. Оцінне сприйняття праці українцями зумовлюється низкою екстралінгвістичних чинників. Як позитивна, так і негативна оцінка концепту “робота” виявляє його національні особливості, що можуть бути уточнені й конкретизовані в процесі аналізу концепту в діахронічному аспекті» [Бобро 2015, с. 118].

Активно досліджують концепт «праця» російські й білоруські мовознавці. А. Кожина, дослідивши на матеріалі лексикографічних праць білоруської мови лексичне наповнення концепту «праця», стверджує, що «лексеми *праца* і *работа*, а також їх деривати й однокореневі похідні беруть однакову участь у формуванні концепту ТРУД, а основний зміст концепту виникає саме в місці перетину їхніх семантичних сфер. Труд є суспільно-корисною офіційно організованою діяльністю, обмеженою певними часовими рамками, до того ж нефізична праця усвідомлюється важливішою. Труд – це водночас і обов'язок людини, і засіб його життєвого устрою. Хоч сам труд і суб'єкти труда (насамперед наймані працівники) отримують однозначно позитивну оцінку, в семантиці лексем виникає приховане негативне ставлення до тяжкої і брудної роботи» [Кожина 2013, с. 215–216].

Дисертаційні дослідження концепту «праця» в російській мові присвятили Л. Басова (2005), Т. Гоннова (2003), М. Єрьоміна (2003), К. Жуков (2004), В. Токарев (2003), О. Чернова (2004), два з яких – з доповненнями і новими спостереженнями – було опубліковано у формі монографії (М. Єрьоміна (2014), В. Токарев (2003)). Прикметно, але й російські дослідники для з'ясування сутнісних параметрів концепту «праця» та їх вербальної репрезентації звертаються переважно до паремійного фонду як надійного традиційного фіксатора національного світогляду. Л. Басова, зокрема, стверджує, що пареміологічний зміст концепту ТРУД багатший за лексичний. Аналіз понад 1000 російських паремійних висловлень дозволив дослідниці об'єднати їх у групи за 4 концептуальними ознаками: 1) місце праці в житті людини; 2) характеристика праці як процесу; 3) результати праці в житті людини; 4) типи поведінки людей відповідно до їхнього ставлення до праці [Басова 2005, с. 18–19]. Слушною є думка В. Токарева про динамічний характер концептосфери, у якій науковець виокремлює ядро і периферію, та системні зв'язки з іншими концептами. «Центральну частину утворюють

найактуальніші, такі, що мають високий соціальний рейтинг, концепти, зокрема концепт "Труд". Структура концептосфери динамічна: змістовний склад центру і периферії поступово змінюється, про що свідчить зміна рейтингу концепту "Труд". Поява нових концептів в ідеосфері, зміна складу центру і периферії є історією концептосфери» [Токарев 2003, с. 78]. Надважливість лексико-фразеологічного наповнення концепту «праця» для людини висновок К. Жуков: «концепт "труд" буде входити в ядро мовної свідомості будь-якої нації, етносу на будь-якому етапі їх розвитку» [Жуков 2004, с. 20]. Отже, динаміка як одна з ознак концепту декларує постійну актуальність дослідження його змін і констант. Мета нашої розвідки полягає у визначенні концептуальних ознак і з'ясуванні особливостей вербальної репрезентації концепту «праця» в українських народних піснях. Об'єктом дослідження слугували жниварські пісні як безпосереднє відображення ментальності українців.

Зауважимо, що термінологічна дискусія навколо поняття «концепт» триває в лінгвістиці не одне десятиліття. В. Жайворонок, наприклад, визначає концепт крізь призму мовної проекції: «мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави уважати мовну одиницю культурним концептом» [Жайворонок 2006, с. 10]. О. Селіванова концептом вважає «інформаційну когнітивну структуру свідомості, певним чином організовану та вбудовану до колективної чи індивідуальної концептосистеми» [Селіванова 2012, с. 318], а О. Кубрякова кваліфікує його як «термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що виражає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [Кубрякова 1997, с. 90]. Наведені дефініції презентують два основні підходи до визначення поняття «концепт».

Дискусійними залишаються і намагання лінгвістів структурувати концепт, де знову ж таки спостерігаємо полярні позиції – від недоцільності поділу концепту до його більш-менш чіткої структури. У нашій розвідці дотримуємося визначення, запропонованого О. Селівановою, а також її поглядів на ядерно-периферійний принцип організації концепту, де ядру відповідає пропозиційна (відносно істинна, несуперечлива) інформація, а периферії – асоціативно-термінальна (метафорична) і модус – оцінно-емотивний компонент [Селіванова 2012, с. 47].

Лінгвістичний аспект досліджень жниварських пісень в україністиці обмежений зауваженням Ю. Крутя в передмові до видання «Жниварські пісні»: «Виняткового ліризму надають пісням емоційно наснажена лексика, барвисті епітети, образні, переважно гіперболічні порівняння. З ніжною теплотою мовиться в них про "нивоньку", "женчиків", "колосоньки", "віночок", "сонечко", "перепілочку". Женці все "молоді", "марнесенькі", їхні серпи "золоті", юрочки "срібні". Обжинковий вінок "красний, як місяченько ясний", "як сонце", "як зірка", він "ще вище од плота, ще красніше од злата"» [Круть 1971, с. 12].

Жниварські пісні, на думку Ю. Крутя, «майже не пов'язані з певними обрядами. Головне у них – праця, ставлення до неї, бо саме цим вимірює народ цінність кожної людини» [Круть 1971, с. 6]. Пісні стосуються «гарячого»

періоду в житті селянина – жнив. Власне лексема *жнива* – віддієслівний дериват, утворений за допомогою суфікса *-ив-* – праслов'янського походження **žeti*, **žьno* (ЕСУМ II, с. 188), у якому закодована первісна ментальна інформація слов'ян, зокрема українців, – «час збирання зернових спеціальними знаряддями, передусім серпами». Як засвідчує історичний розвиток лексичного складу української мови, номен *жнива* зазнав розширення семантичної структури в напрямку включення сем 'інтенсивність праці' та 'складність умов праці (наприклад, через погодні умови, строки виконання обсягу роботи та ін.)', що спричинило вихід слова за межі сільськогосподарської лексики і функціонування його з переносним значенням 'час напруженої роботи' в інших групах лексики, що підтверджують дані «Словника української мови» (СУМ II, с. 588).

Аналіз жнивварських пісень засвідчив, що концепт «праця» утворює розгалужену парадигму, у якій складно виокремити ядро й периферію, оскільки кожен із вербалізаторів, експліцитно позначаючи ту чи ту концептуальну ознаку, імпліцитно реалізує ще одну чи кілька. Тож до ядра умовно зараховуємо концептуальні ознаки 'дія', 'суб'єкт', 'знаряддя', 'об'єкт', до периферії – 'місце', 'час', 'результат', 'кількісні параметри', 'соціально-етичні параметри'. Кожна концептуальна ознака може утворювати внутрішні парадигми, наприклад, концептуальна ознака 'дія' містить вербалізатори на позначення як основних дій – *жати*, *в'язати*, *смикати*, так і супровідних – *іти* (на поле), *їхати* (на поле) та ін.; концептуальна ознака 'соціально-етичні параметри' містить вербалізатори на позначення як позитивного, так і негативного ставлення до праці, до того, хто працює, і до того, хто наймає.

Прикметно, але вербалізаторів узагальненої семантики у жнивварських піснях україно мала. До них зараховуємо субстантиви *діло*, *робота* (*І до діла не я, Й до роботи не я* (ЖП, с. 101); *Вже ся скінчила в полі робота* (ЖП, с. 193)), дієслово *робити* (*Десь у полі не була, Не робила діла* (ЖП, с. 93)).

Концептуальну ознаку 'суб'єкт' у жнивварських піснях вербалізують лексичні одиниці, презентовані переважно субстантивами з різними афіксальними утвореннями: *жнець* (*Не так серпи, як жєнці* (ЖП, с. 19)); *женчик* (*Там женчики жали, Золоті серпи мали* (ЖП, с. 30); *Жали женчики, жали, Серпики поламали, Серпики золотії, Женчики молодії* (ЖП, с. 33); «*Додому, женчики, додому, Бо господиня зварила вечерю*» (ЖП, с. 158)); *в'язальник* (*Запрягайте воли, Їдьте по підпори, Скиртоньки підпирати, В'язальників пострашати* (ЖП, с. 29)); *ратайчик* (*Жнися, загонець вузенький, Орав тебе ратайчик молоденький* (ЖП, с. 24)). Звертає на себе увагу те, що у жнивварських піснях суб'єкт дії може бути вербалізований описово, без залучення ядерних лексем, напр.: *Жнися, загонець широкий, Орав тебе ратайчик кривобокий. Орали волами, коровами, Поганяли з чорними бровами* (ЖП, с. 24). *З чорними бровами* – це традиційна у фольклорі характеристика представника жіночої або чоловічої статі із вродливою зовнішністю. Звісно, можна стверджувати, що за волами ходили чоловіки, бо це вимагало значних фізичних зусиль. Однак згадка про те, що орав *ратайчик кривобокий* (відтак неякісно виконав роботу), дозволяє припустити, що йдеться про жінку, яким також доводилося виконувати нелегку фізичну працю. Недарма народ акцентував на цьому в попередньому рядку, де поряд поставив і *волів*, і *корів*. Зазначимо, що лексеми *віл*, *корова* синкретизують семантику суб'єкта дії та знаряддя дії. Зрідка в піснях натрапляємо на конкретизатори, граматично оформлені тими ж класами слів, напр.: *Жали її жєнці Та самі молодці* –

Хлопці вусаті і дівки косаті (ЖП, с. 29); *Добрії були женці – Дівчата й молодиці. Дівчата – косаті, А хлопці – вусаті, Молодиці – білолиці* (ЖП, с. 30). Чільне місце в репрезентації суб'єктів дії належить персоналізації, коли учасників жнив народ номінує *пташейками, соколейками*, напр.: *Пташейки літають, Снопойки зношують, Не знесуть!.. Сивий соколейко Копойки складає, Не зложить!* (ЖП, с. 31).

Вербалізаторами концептуальної ознаки 'дія' є дієслова *жати, орати, сіяти, віяти, смикати, в'язати, кружати, збирати* та ін., напр.: *Ой жнися, загоне, жнися, На мене не дивися* (ЖП, с. 21); *Чия то красна нивка? Люба би му всяка днинка; А хто її розно орав, – Гаразд би ся на все імав! А хто її зерном сіяв, – Золотом би любо віяв! А хто її подовж смичив, – Солодко би ся випочив!* (ЖП, с. 23); *Жнися, загонець вузенький, Орав тебе ратайчик молоденький. Орали волики половії, Поганяли ратаї молодії* (ЖП, с. 24); *Кружали женці, кружали, Жито, пшеницю вижвали, По колосочку збирали і в снопочки в'язали, Та й в кіпочки складали* (ЖП, с. 117); *Золоті серпики бряжчали, Поки сього жита не дожвали* (ЖП, с. 123).

Велику частотність уживання мають лексеми *серп, серпик*, поодинокими випадками вживань представлено номени *юрочки, цій, коса*, що репрезентують концептуальну ознаку 'знаряддя', напр.: *Хотять наші серпики горілки* (ЖП, с. 19); *А в мене серпик тупенький* (ЖП, с. 21); *Там женчики жали, Золоті серпи мали, Срібні юрочки, Що в'язали снопочки* (ЖП, с. 30); *Пішов батько із ціпом, А син із косою* (ЖП, с. 62).

Об'єкт у жнивварських піснях вербалізують номени на позначення злакових (*ячмінь, жито, пшениця*), видів злакових залежно від посіву (*озимонька, яриченька, ярка*), суцвіття (*колос*), загальної назви плодів злакових (*зерно, пашиниця*) та лексемами з переносним значенням (*золото*), напр.: *А жніте – пожинайте, Колос побирайте* (ЖП, с. 22); *А хто її зерном сіяв, – Золотом би любо віяв!* (ЖП, с. 23); *Там на горойці Три паненойці Ячмінь жнуть!* (ЖП, с. 31); *Женчики, женчики, по полю, Та виберем житечко з куколю* (ЖП, с. 110); *Слава ж тобі, боженьку, Вже озимонька в стіженьку. Щоби ще яриченька і жовта пшениченька* (ЖП, с. 113); *Ні жита, ні пшениці, Ні жодної пашиниці* (ЖП, с. 131); *Дожали жита, дожнемо ярки* (ЖП, с. 192). Жнивварські пісні засвідчують здатність речовинних іменників набувати форму множини. При цьому відбуваються зміщення в семантиці, коли лексема *вівси* позначає не тільки власне рослину, але й площі, засіяні нею, напр.: *Дивувалися ліси, Де поділися вівси* (ЖП, с. 149).

Місце дії зазвичай номіновано субстантивами або прийменниково-іменниковими конструкціями, напр.: *нивка/нивонька, загін/загонець, гора, поле: Говорила нивка, Щоб не боліла спинка* (ЖП, с. 21); *Чия то красна нивка?* (ЖП, с. 23); *Добра нивонька була* (ЖП, с. 29); *Ой жнися, загоне, жнися, На мене не дивися* (ЖП, с. 21); *Жнися, загонець вузенький* (ЖП, с. 24); *Та повів же їх на долину* (ЖП, с. 61); *Пішли в поле женці жати* (ЖП, с. 90); *Йдіте, женчики, вже з поля, Вам вечеройка готова* (ЖП, с. 75); *Ой на горі жита много* (ЖП, с. 99); *Ой кресали серпики по горі* (ЖП, с. 124). Трапляється, що локативні параметри також зазнають конкретизації, напр.: *Там у полі криниченька, Навколо пшениченька* (ЖП, с. 30).

Часовий параметр у жнивварських піснях репрезентують слова *вечерейко, вечір, літо, рано, повечорію, опівночі*, напр.: *Сонейко низенько, Вечерейко близенько, не вижнуть!* (ЖП, с. 31); *Ой уже вечір, вечоріє* (с. 47); *Опівночі додому йдемо* (ЖП, с. 56); *Як діждемось літа, То нажнемо жита*

(ЖП, с. 127); *Ой як було рано, То серденько в'яло, А як повечоріло, То й повеселіло* (ЖП, с. 84), а також прийменниково-іменникові конструкції, що можуть містити як номени експліцитної часової семантики, так і контекстуально імпліцитної, напр.: *Вже сонечко на ріллі, на ріллі. ... Вже сонечко за кущем, за кущем* (ЖП, с. 40); *наш пане, наш, Нам додому час! А вже сонце під токами* (ЖП, с. 42); *Ой уже сонце над вербами,.. Ой уже сонце над грушами,.. Ой уже сонце в очереті,.. Ой уже сонце в овсі, в овсі* (ЖП, с. 46); *При місяці снопи носимо, При зіроньках копи кладемо, Опівночі додому йдемо, На світанні вечеряємо, У день білий знову йдемо* (ЖП, с. 56); *Поїдемо додому за сонця* (ЖП, с. 111); *Дожинали житечко при зорі* (ЖП, с. 124). Наприклад, наведений ілюстративний матеріал засвідчує, що антонімічна пара *рано – повечоріло*, незважаючи на чітке окреслення хронологічних меж виконання роботи, імпліцитно вказує і на її складність, інтенсивність, реалізуючи концептуальну ознаку 'кількісні параметри'. Відштовхуючись від прямого значення лексеми *жнива* та її похідних-іменників, до одиниць, що репрезентують концептуальну ознаку 'час', зараховуємо назви на позначення різних етапів збору врожаю, які утворюють хронологічну тріаду «початок – середина – завершення». Вербалізаторами є *однокореневі деривати зажинки, жнива, обжинки*, що перше й останнє з яких номінують водночас і жниварські обряди, напр.: *Ой зажинки, господарю, зажинки* (ЖП, с. 19); *А сусіду колька коле, Що я в жнива не йду в поле* (ЖП, с. 100); *Мальовані одвірки, Зробим сьогодні обжинки* (ЖП, с. 116). Досить часто завершення жнив репрезентовано описово, напр.: *Кінець, нивоньці, кінець, Будемо плести вінець* (ЖП, с. 116). Зауважимо, що обжинки водночас є результатом праці, а тому входять у парадигму вербалізаторів концептуальної ознаки 'результат', для якої основними репрезентантами є лексеми на позначення реально окреслених конкретних об'єктів *сніп/снопочок/снопоико, копа/копийка, скиртонька*, напр.: *Мій сніп-воєвода Ходить коло города. Мій сніп-осталець Поведе посадницю в танець* (ЖП, с. 22); *Там женчики жали, Золоті серпи мали, Срібнії юрочки, Що в'язали снопочки* (ЖП, с. 30); *Пташейки літають, Снопойки зношують, Не знесуть!* (ЖП, с. 31); *Добра нивонька була, Сто кіп ізродила* (ЖП, с. 29); *Сивий соколейко Копойки складає, Не зложить!* (ЖП, с. 31); *Запрягайте воли, Їдьте по підпори, Скиртоньки підпирати, В'язальників пострашати* (ЖП, с. 29).

Кількісна ознака у жниварських піснях зреалізована не тільки через квантитативи, але й через порівняння на більші або менші параметри об'єкта, репрезентована як порівняльними конструкціями, так і складнопідрядними реченнями міри і ступеня, напр.: *Добра нивонька була, Сто кіп ізродила. Що копа, то колода, Панові нагорода* (ЖП, с. 29); *Скільки на небі зірочок, Стільки на полі копочок* (ЖП, с. 158); *Бувай здорова, нива, Сто кіп жита вродила ... Пожали, пов'язали, В копоньки поскладали. Копоньки, як гороньки, Снопоньки, як зороньки* (ЖП, с. 170). До цієї ж групи зараховуємо й імпліцитно виражену складність праці, коли люди звертаються по допомогу до Бога через великий обсяг роботи, напр.: *Гей, милий же боже! Хто ж їм допоможе? Не вижнуть!* (ЖП, с. 31).

У різні історичні періоди концептуальна ознака 'соціально-етичні параметри' мала різні суб'єкти оцінювання. З одного боку, високу позитивну оцінку отримували той, хто працює, негативну – той, хто не працює, пиячить; з іншого – високою позитивною оцінкою люди нагороджували і того, на кого працювали і хто не знущався з них, а негативною – того, на кого працювали і

хто знущався, напр.: *Чужі пани – дукачі, Держать людей до ночі; Наш пан – соловейко, Пускає раненько* (ЖП, с. 35); *Чужі пани, як пугачі, Держать людей до півночі, А наш соловейко Пускає раненько* (ЖП, с. 37). Полярність соціально-етичної оцінки допомагають репрезентувати як іменники-опозити (сніп – проміжна ланка, хліб – завершальна ланка), так і займенниково-прикметникові й дієслівні одиниці, напр.: *Наші жєнці, як жєнці, А чужїї, як старці! Наші жєнці із серпами, А чужїї із совками! Наші жєнці снопи носять, А чужїї хліба просять!* (ЖП, с. 36). Яскраву негативну оцінку неробам, ледарям репрезентують словесні комплекси, що для багатьох фольклорних текстів є традиційними, напр.: *А сусїду колька коле, Що я в жєнєва не йду в поле. Нєхай коле та й заколе – Я не пїду в жєнєва в поле* (ЖП, с. 100); *І до діла не я, Й до роботи не я – З хлопцями погуляти То й охота моя* (ЖП, с. 101); квантитативно-субстантивні конструкції, підсилені частками, напр.: *Ой я жєлє, жєлє І дужє пильнувала – У день по три копи нажєнала. Я жє думала, що три копи, Оглянуся – аж три снопи* (ЖП, с. 98). Атрибутив білий також слугує вербалізатором негативної оцінки людині, яка не працює в полі, напр.: *«Цур тобі, дівчино, Якая ти біла, Дєсь у полі не була, Нє робєла діла»* (ЖП, с. 93).

Отже, праця є одним з найважливіших чинників життєдіяльності українців, що знайшло втілення в мовній семантиці і комунікативній діяльності носіїв української мови і культури, закріплено у вербальній маніфестації різних аспектів відповідного фрагменту їх когнітивної сфери. Аналіз емпіричної бази засвідчив, що дослідження концептів завжди актуальні, оскільки немає єдиної дефініції, що враховувала б його всі параметричні ознаки. До ядра концепту «праця» умовно зараховуємо концептуальні ознаки 'дія', 'суб'єкт', 'знаряддя', 'об'єкт', до периферії – 'місце', 'час', 'результат', 'кількісні параметри', 'соціально-етичні параметри'. Більшість репрезентантів концепту «праця» одночасно входять до кількох концептуальних ознак, підтверджуючи динамічний характер концепту. Специфіка мовного оформлення жєнєварських пісєнь продиктована світоглядом українців, які послуговуються різними лексичними засобами для номінації дій, осіб, знарядь праці та ін. У жєнєварських пісєнях фіксуємо незначну кількість мовних одиниць нейтральної семантики, які позначають працю як таку (*діло, робота, робити*). Звертає на себе увагу той факт, що багато із зафіксованих лексем ужито в різних словотвірних варіантах (*жєнчик, серпик, нєвонька, снопочки, скиртоньки* та ін.), які засвідчують ставлення українців до праці.

ЛІТЕРАТУРА

- Басова, Л. В. (2005). *Концепт ТРУД в русском языке (на материале пословиц и поговорок)*. Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 20 с.
- Бобро, М. П. (2015). Аксіологічні параметри концепту «робота» в українській мовній картині світу. [У:] *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія», вип. 73, с. 116–119.
- Воронцова, С. С. (2012). *Репрезентация концепта «труд» в русских и английских фольклорных песнях* [Электронный ресурс]. URL: <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/011-002.pdf> (дата звернення: 15.04.2018).
- Гоннова, Т. В. (2003). *Социокультурные характеристики концепта «Труд» в русском языковом сознании*. Дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 «Теория языка». Волгоград, 216 с.
- Еремина, М. А. (2003). *Лексико-семантическое поле «Отношение человека к труду» в русских народных говорах: этнолингвистический аспект*. Автореферат дис.

на соискание ученой степени канд. филол. наук. 10.02.01 «Русский язык». Екатеринбург, 23 с.

Еремина, М. А. (2014). *Лень и трудолюбие в зеркале русской языковой традиции*. Нижневартовск, 204 с.

Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ, 703 с.

Жуков, К. А. (2004). *Языковое воплощение концепта «Труд» в пословичной картине мира (на материале русской и английской паремииологии)*. Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. 10.02.19 «Теория языка». Великий Новгород, 27 с.

Калько, В. (2010). Вербалізація концепту 'труд' в українських пареміях. [У:] *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Лінгвістика. Херсон, вип. 12, с. 380–385.

Кожина, А. А. (2013). Концепт ТРУД в белорусском языке по данным лексикографии. [W:] *Etnolingwistyka*, 25. Lublin, p. 201–217.

Круть, Ю. (1971). Жнивварські пісні. [У:] *Жнивварські пісні*. Ю. З. Круть (упоряд. і вст. стаття). Київ, с. 5–14.

Кубрякова, Е. С. (1997). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Е. С. Кубрякова (ред.). Москва, 245 с.

П'ятковська, Т. (2014). Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій. [У:] *Рідний край*, № 1 (30), с. 94–97.

Селіванова, О. О. (2012). *Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке*. Черкаси, 488 с.

Токарев, В. Г. (2003). *Дискурсивные лики концепта*. Тула, 109 с.

Токарев, В. Г. (2003). *Теоретические проблемы вербализации концепта «Труд» в русском языке*. Автореферат дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук. 10.02.01 «Русский язык». Волгоград, 46 с.

Чернова, О. Е. (2004). *Концепт «Труд» как объект идеологизации*. Дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 «Русский язык». Екатеринбург, 163 с.

Щербачук, Л. Ф. (2011). Концепт ПРАЦЯ в українській фразеології. [У:] *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, вип. 25, с. 524–526.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. В 7 тт. О. С. Мельничук (ред.). Київ, 1985. Т. 2, 570 с.

ЖП – *Жнивварські пісні*. Ю. З. Круть (упоряд. і вст. стаття). Київ, 1971, с. 5–14.

СУМ – *Словник української мови*. В 11 тт. І. К. Білодід (ред.). Київ, 1971. Т. 2, 550 с.

Подано до редакції 27.04.2018 року

Прийнято до друку 25.05.2018 року

УДК 811.161.3'282

<https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2018.142250>

АДЭТНАІМІЧНЫЯ НАЗВЫ З АСНОВАЙ ЛЯХ У ГАВОРКАХ БЕЛАРУСІ

Наталля Тачыла

аспірантка кафедры беларускай і рускай філалогіі УА «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна»

(Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: natakazak1980@mail.ru

ORCID: 0000-0002-0664-4101